

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті обґрунтовано, що особистість і фахівець знаходяться в єдності, мають безпосередній вплив один на другого, безпосередньо взаємозумовлені між собою. Проаналізовано професійний розвиток особистості фахівця, охарактеризовано основні чинники (біологічний, соціальний виховний і діяльнісний) професійного розвитку та заакцентовано увагу на провідних якостях, рисах і проявах особистості фахівця.

Охарактеризовано основні методологічні підходи до обґрунтування професійного розвитку особистості фахівця, пріоритет надано суб'єктно-діяльнісному підходу, який водночас враховує вимоги багатьох інших підходів (особистісного, діяльнісного, системного, суб'єктного) і методологічних принципів (єдності свідомості та поведінки, особистості та діяльності тощо).

Представлено основні етапи професійного розвитку особистості фахівця та стисло охарактеризовано їх зміст. Визначено, що такий розвиток має особистісно-професійний характер, що представляє процес розвитку особистості в професійному середовищі, який орієнтований на повну актуалізацію її духовного, когнітивного, професійного та фахового видів потенціалу як конкретного фахівця у професійній діяльності та на досягнення суттєвих результатів у ній.

Обґрунтовано зміст поняття «професійний розвиток» щодо особистості фахівця.

***Ключові слова:** особистість фахівця; професійний розвиток; чинники професійного розвитку; етапи професійного розвитку; особистісно-професійний розвиток; професіоналізм; професійна діяльність.*

Yagupov Vasyl Vasyliovych, Doctor of pedagogical sciences, professor,
Leading scientific research fellow of the Professional Technical Education
Institute, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE SPECIALIST'S PERSONALITY: CONCEPT, NATURE AND PECULIARITIES

The article proves that personality and specialist are in unity, have direct influence on each other, directly mutually conditioned by each other. It analyzes professional development of the specialist's personality and characterizes main factors (biological, social, those of upraising and activity) of the professional development. It also focuses on the leading properties, features and manifestations of the specialist's personality.

It characterizes main methodological approaches to the proof of the specialist's personality professional development. It is focused on the priority of the subject-activity approach which, at the same time, takes into consideration demands of other approaches (personality, activity, system, subject) and methodological principles (unity of consciousness and behavior, personality and activity etc.)

It represents main stages of the personality specialist's professional development and briefly characterizes its nature. It finds out that such development is personality professional in nature that shows the process of personality development in the professional environment aimed at full mobilization of its spiritual, cognitive, professional and expert kinds of potential as a definite specialist in a professional activity and at achieving essential results in it. It proves the nature of the concept «professional development» as to the specialist's personality.

Key words: *specialist's personality; professional development; professional development factors; professional development stages; personality professional development; professionalism; professional activity/*

Як особистість фахівця у цілому, так і провідні риси людини як особистості та фахівця формуються в процесі набуття професійної освіти, розвиваються безпосередньо в процесі професійної діяльності та вирішення конкретних фахових завдань, актуалізуються в процесах професійного становлення та розвитку як суб'єкта професійного буття. У зв'язку з цим у психології праці, професійній педагогіці, психології професійного розвитку та психології діяльності проблема особистості фахівця та його професійного розвитку, формування та розвитку професіоналізму фахівця, як суб'єкта професійної діяльності, є важливою системною науковою проблемою. Безумовно, підвалину будь-якого фахівця складає його особистість, яка надає набуттю професійної освіти, професійному становленню та розвитку яскраво особистісний смисл, унікальну індивідуальну траєкторію, неповторний характер, навіть інколи неочікуваний результат

Особистість фахівця – це соціально зумовлена система провідних якостей людини, що включає найсуттєвіші соціальні та професійно важливі якості, риси та прояви, які формують суб'єкта професійної діяльності, визначають неповторну культуру його фахової поведінки, професійної взаємодії, індивідуальний стиль професійної діяльності як суб'єкта індивідуального, соціального та професійного буття у соціально-професійному середовищі.

У зв'язку з цим індивідуальний світ кожної особистості як суб'єкта професійного буття неповторний, що зумовлює багатство проявів особистості фахівця. Відповідно, її психологічна структура залежить від конкретних історичних, культурних, соціальних і професійних відносин в українському суспільстві, оскільки вона безпосередньо формується, розвивається і вдосконалюється в процесах активної соціальної взаємодії, професійної та інших видів діяльності, особистісного, професійного та суб'єктного самоствердження та фахової самоактуалізації у професійному середовищі.

Провідними якостями, рисами та проявами особистості фахівця є, на нашу думку, такі:

свідома активність, безпосередньо спрямована на професійну діяльність;
включеність у систему суспільно-виробничих відносин шляхом виконання конкретних посадових компетенцій у певному професійному середовищі як суб'єкта професійної діяльності;

ступінь сформованості провідних психічних властивостей та якостей як представника певного професійного середовища та конкретного фахівця; це, насамперед, сформованість професійної свідомості та самосвідомості, фахової Я-концепції, системи індивідуальних цінностей професійної діяльності та фахового буття;

свідома цілеспрямована саморегуляція та самодетермінація своєї поведінки й діяльності у певному професійному середовищі;

готовність і здатність нести усвідомлено повну відповідальність за результати, а також і наслідки своїх дій, вчинків, поведінки і діяльності у межах виконання своїх посадових компетенцій;

професійна суб'єктність, тобто професійна підготовленість, суб'єктна готовність і фахова здатність бути суб'єктом професійної діяльності у певному професійному середовищі.

Зміст цих якостей, проявів і рис залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних обставин, певних передумов, закономірних, а дуже часто і ситуативних умов індивідуального, соціального та професійного буття людини, які у психології особистості прийнято називати **основними чинниками формування особистості як суб'єкта соціального буття чи соціального суб'єкта, а також і суб'єкта професійного буття**. Психологи зазначають, що людина як біологічна істота народжується один раз, але як соціальна істота – особистість, суб'єкт – двічі. Уперше тоді, коли дитина починає говорити “Я”, відокремлюючись з оточення, протиставляючи себе іншим людям і порівнюючи себе з іншими. Ці процеси самоідентифікації відбуваються приблизно біля 3-ох років. Напевно, з цими процесами пов'язана думка японців про те, що особистість формується до 3-років.

Друге народження особистості відбувається, коли у людини в основному сформувався світогляд, життєві цінності, власні моральні потреби та оцінки, провідні соціально значущі якості, властивості і риси, які роблять її відносно автономною в суспільстві та достатньо стійкою від впливу переконань інших. Це дає їй набутти відносну автономність, змогу керувати своєю поведінкою і діяльністю згідно зі своїми переконаннями, моральними нормами та цінностями. «Другому народженню» особистості сприяють, на нашу думку, низка чинників, зокрема біологічний, соціальний, виховний і дільнісний [12, с. 57-63]. Кожен чинник формує і наповнює конкретним змістом, смислом і цінностями певну сферу особистості фахівця. Водночас, одні з них, практично, не залежать від фахівця, вони є такими, якими він їх отримує при народженні (генетичні механізми біологічного розвитку), а інші опосередковано – соціальний і виховний (частково), а треті – виховний (частково) і діяльнісний – безпосередньо впливають на формування, розвиток і вдосконалення особистості взагалі та особистості фахівця, зокрема. Отже, онтогенез фахівця як людини визначається біологічною спадковістю, онтогенез особистості – соціальною спадковістю та соціальним буттям, а професіогенез – цінностями, смислом, змістом і результатом професійної діяльності.

«Сутність біологічного фактора полягає в тому, що він забезпечує

генетичні передумови подальшого розвитку людини як соціальної істоти. Становлення людського організму відбувається за конкретною програмою, яка задана в його генотипі. Генотип визначає людський тип анатомо-фізіологічної структури організму, його морфологічних і фізіологічних ознак, будови нервової системи, статі, характеру дозрівання тощо. Генотип також визначає динамічності властивості нервових процесів, безумовно-рефлекторні мозкові зв'язки, з якими народжується дитина і які регулюють перші акти поведінки. Найголовніше – це спадково обумовлені величезні можливості утворення нових потреб і форм поведінки нервової системи людини, тобто це задатки людини» [12, с. 58], які актуалізуються тільки в умовах суспільного життя

Таким чином, особистістю взагалі та особистістю фахівця, зокрема, не народжуються, а стають в онтогенезі відносно пізно. При цьому особливо важливо, що поняття «особистість» має передусім соціальне «навантаження», оскільки тільки в суспільстві можливе формування особистості, за його межами це неможливе. У зв'язку з цим провідну роль у формуванні особистості відіграє *соціальний чинник*, оскільки особистість фахівця є безпосереднім відбиттям певного соціуму та професійного середовища. Біологічні передумови реалізуються тільки в суспільних умовах життя, оскільки надбання суспільства не фіксуються і не передаються в генах. Вони засвоюються протягом життя в процесах спілкування, виховання, взаємодії та активної діяльності, які забезпечують *соціалізацію індивіда*, в тому числі й професійну. У зв'язку з цим у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця особливу увагу слід звернути на формування і насичення його морально-духовної сфери, яка має «наповнюватися» конкретним змістом у процесах засвоєння ним певних професійних знань, фахового досвіду, набуття професійного світогляду, фахових норм і цінностей, включення до системи зв'язків і відносин, необхідних для його професійного становлення і повноцінного функціонування в фаховому середовищі. Соціалізація характеризується двома важливими моментами: засвоєнням соціального та професійного видів досвіду та його «перерозподілом» до рівня особистісних і професійних настанов і цінностей. Впливи соціально-професійного середовища мають, у першу чергу, опосередкуватися рівнем власної активності фахівця у діяльності та поведінці, характером відносин з іншими фахівцями, рівнем освіченості та вихованості, індивідуальними рисами характеру, життєвими та професійними настановами тощо.

Отже, обов'язково необхідний наступний чинник – *виховний*, який надає соціальному чиннику організованого характеру, переважно нейтралізує негативні впливи та забезпечує цілеспрямовані виховні впливи, які характерні для певного фахового середовища. При цьому виховні впливи мають бути як безпосередніми, так і опосередкованими. Найбільша увага має бути зосереджена на опосередкованому впливі, оскільки він має набагато більше виховного впливу ніж безпосередній. Основними об'єктами виховного впливу мають бути формування, розвиток і вдосконалення професійних потреб, мотивів і мотивацій, а також професійні цінності та

ідеали, життєві та професійні цілі, професійна свідомість і підсвідомість, емоційно-вольова сфера психіки фахівця, які разом формують єдність, створюють струнку систему і, врешті-решт, лежать в основі мегасистеми – особистості фахівця.

Водночас, слід пам'ятати, що особистість фахівця – це продукт не тільки впливу ззовні, а вона насамперед формується, розвивається та вдосконалюється в процесі власної активної діяльності людини як суб'єкта діяльності – гри, учіння та праці. Зв'язок між поведінкою, діяльністю й особистістю був найбільш чітко підкреслений О.М. Леонтьєвим, С.Л. Рубінштейном і Г.С. Костюком. Вони особливо підкреслювали *власну активну діяльність людини* як одному з основних чинників формування особистості. За психологічними теоріями С.Л. Рубінштейна та О.М. Леонтьєва, особистість формується в діяльності та народжується з діяльності. Особистість, на їхню думку, виступає, з одного боку, як умова діяльності, а з іншого – як продукт діяльності. О.Г.Асмолов стверджує, що “справжньою основою і рушійною силою розвитку особистості є спільна діяльність, в якій відбувається соціалізація особистості, засвоєння заданих соціальних ролей” [3, с. 6].

Ми вважаємо, що найбільш продуктивним для усвідомлення проблеми особистості фахівця є суб'єктно-діяльнісний підхід, що спирається на аналіз її діяльності у фаховому середовищі, вплив професійної діяльності на формування провідних рис особистості фахівця. Суспільні умови, які існують в українському суспільстві, визначають провідні його якості не самі по собі, а завдяки його діям, загалом – професійної діяльності. Водночас, слід пам'ятати, що будь-який фахівець виступає як соціальна постать певного соціуму. У зв'язку з цим особистість фахівця має розглядатися не лише в діяльнісному, а й додатково соціально-психолого-індивідуальному плані, тобто як суб'єкта соціального буття, суб'єкта професійної діяльності та суб'єкта індивідуальної життєдіяльності.

Але завжди слід пам'ятати про вирішальний вплив професійної діяльності на професійне становлення та згодом і на професійний розвиток особистості фахівця. У зв'язку з цим найбільш перспективним напрямом психологічного обґрунтування проблеми професіоналізму є, на нашу думку, її дослідження у нерозривному зв'язку з розвитком особистості як суб'єкта професійної діяльності протягом набуття професійної освіти та наступної фахової діяльності. Цей аспект є принциповим, оскільки не особистість визначає фахову діяльність, і не фахова діяльність визначає особистість, а суб'єкт професійно-фахової діяльності знаходить оптимальне співвідношення її зовнішньої (показники ефективної професійно-фахової діяльності, критерії та показники її оцінювання як суб'єкта професійної діяльності) та внутрішньої (ставлення, цінності, готовність, умотивованість, особистісний смисл, професійні перспективи тощо як суб'єкта соціального буття та професійної діяльності) детермінацій, стандартизації фахової діяльності та необхідності творчості в ній, регламентації та нормативності посадових компетенцій фахівця та творчої природи особистості:

„Особистість, як суб’єкт, випрацьовує індивідуальний спосіб організації діяльності. Цей спосіб відповідає якостям особистості, її ставленню до діяльності... і вимогам, об’єктивним характеристикам власне даного виду діяльності. Спосіб діяльності є більш менш оптимальним інтегралом, композицією цих основних параметрів. Суб’єкт є інтегруючою, центральною, координуючою інстанцією діяльності. Він погоджує всю систему своїх індивідних, психофізіологічних, психічних і, врешті-решт, особистісних можливостей, особливостей з умовами та вимогами діяльності не парціально, а цілісно” [1, с. 91].

Такий підхід є, на нашу думку, методологічно обґрунтованим, оскільки особистість фахівця і його діяльність усвідомлюються, сприймаються і досліджуються в комплексі. Але при цьому слід мати на увазі такий принциповий аспект: особистість не підпорядковується діяльності, а свідомо визначає її цілі, смисл, зміст, методи, технології, засоби та результат, а при необхідності вносить до них певні необхідні корективи. У зв’язку з цим ми наголошуємо про індивідуальний стиль професійної діяльності та про отримання такого результату, який відповідає суб’єктивним очікуванням конкретного фахівця. А психологічними механізмами регуляції цієї діяльності виступає самооцінка, саморефлексія, саморегуляція та самодетермінація фахівця, які безпосередньо залежать від розвиненості його особистісних, професійно важливих та індивідуально-психічних якостей, фахової компетентності і професійного досвіду, що проявляється у професіоналізмі діяльності. Це свідчить про те, що практична діяльність зумовлена багатьма чинниками, серед яких провідними є особистісні та суб’єктивні як особистості та фахівця, професійні як представника конкретної професії, фахові як суб’єкта конкретного фаху, а також і об’єктивними чинниками, які впливають із умов здійснення професійної діяльності. Наприклад, у концепціях професіоналізму О.О. Бодальова, Є.О. Клімова, Н.В. Кузьміної, А.К. Маркової, Л.М. Мітіної, А.О. Реана, В.Д. Шадрікова відмічається, що характеристики особистості істотно впливають на результат діяльності саме в процесі її професіоналізації.

З одного боку, є досить широкий за обсягом емпіричний матеріал з проблеми професіоналізму, а з іншого – ще не існує в сучасній науці достатньо ґрунтовного обґрунтування професіоналізму в цілому та професіоналізму в конкретних видах діяльності, зокрема. Поняття „професіонал” і „професіоналізм” знаходяться, на нашу думку, у безпосередньому взаємозв’язку, взаємозалежності та взаємозумовленості. Професіонал найчастіше розглядається, на думку А.К. Маркової, як фахівець, який виконує будь-яку професійну діяльність [7]. Саме таке визначення професіонала, хоча й є досить поширеним, все ж є достатньою дискусійною, особливо у зв’язку з необхідністю встановлення розбіжностей між фахівцем і професіоналом як ідеалом фахівця, що проявляє фахово-професійну майстерність у вирішенні фахових завдань або ж як найвищий рівень фахово-професійної розвиненості. В останні роки сформулювалося дещо скоректоване визначення професіонала як особи, яка успішно адаптується до

професії й вільно володіє психологічними засобами праці. Відзначається, що при вдалому виборі професійної діяльності особа накопичує у своїй професійній діяльності такий досвід, що об'єкт праці стає для неї максимально ясным, а професійна діяльність виконується "граючи" [11].

"Професіонал – працівник, який окрім знань, умінь, якостей і досвіду, має також певну компетенцію, здатність до самоорганізації, відповідальність і професійною надійність. Професіонал здатний знайти проблему, сформулювати задачу і визначити спосіб її вирішення" [4, с. 31], – вважає Е.Ф. Зеєр.

„Професіонал – це суб'єкт професійної діяльності, який має високі показники професіоналізму особистості і діяльності, високий професійний і соціальний статус, динамічно розвиваючу систему особистісної та діяльнісної нормативної регуляції, постійно націлений на саморозвиток і самовдосконалення, особистісне і професійне досягнення, які мають соціально-позитивне значення" [2, с.184].

Отже, в останньому визначенні на основі провідного методологічного принципу психологічної науки – єдності особистості та діяльності – **професіонал** розуміється як система двох важливих складових: професіоналізм особистості і професіоналізм діяльності: „Професіоналізм діяльності – якісна характеристика суб'єкта праці, яка відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність професійних навичок і вмінь, у тому числі й таких, які ґрунтуються на творчому вирішенні, володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних задач, що дозволяє здійснювати діяльність з високою і стабільною продуктивністю.

Професіоналізм особистості – якісна характеристика суб'єкта праці, яка відображає високий рівень професійно важливих і особистісно-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток фахівця" [2, с.174].

У професійній педагогіці поняття „професіоналізм" розуміється як здатність до компетентного виконання функціональних обов'язків, набута в ході навчальної і практичної діяльності; рівень майстерності та мистецтва в певному виду занять, який відповідає рівню складності завдань, що виконуються [9, с.505].

У психології професійного розвитку поняття „професіоналізм" розуміється як „...інтегральна якість (новоутворення) суб'єкта праці, яка характеризує продуктивне виконання професійних завдань, обумовлена творчою самодіяльністю і високим рівнем професійної самоактуалізації", а „...професіоналізація – „формоутворення" суб'єкта, яке адекватне змісту і вимогам професійної діяльності" [5, с. 16], а в психології праці – це не тільки вищий рівень знань, умінь і результатів людини в даній сфері діяльності, але і як певна система організації свідомості і психіки людини [6, с. 387].

Центральною категорією, яка відображає професіоналізацію особистості фахівця, тобто розкриває цілі, зміст й основні етапи взаємодії особистості та

професії, поступове набуття особистістю фахового досвіду, вдосконалення фахових теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, професійно важливих якостей є **професійний розвиток**: „...зміни психіки в процесі освоєння і виконання професійно-освітньої, трудової та професійної діяльності” [10, с. 333]. Початок професійного розвитку пов’язується з моментом „...прийняття людиною професії та включення в процес її освоєння” [8, с. 30].

Ця категорія є однією з провідних у психології праці та розкриває професійне дозрівання, формування, саморозвиток і самовдосконалення суб’єкта праці. Проблему професійного розвитку активно досліджували та продовжують досліджувати А.О. Деркач, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, Т.В. Кудрявцев, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна та ін. Аналіз результатів їх наукових досліджень і змісту інших наукових праць показує методологічну спільність підходів до розуміння сутності професійного розвитку. Основні відмінності, які маються в їх підходах, представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Методологічні підходи до професійного розвитку

№ з/п	Форми професійного розвитку	Об’єкт розвитку	Основа професійного розвитку	Основні представники
1	Професійне становлення	Особистість	Соціум, провідна діяльність	Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, Т.В. Кудрявцев, А.К. Маркова, Ю.П. Поваренков
2	Професіоналізація	Суб’єкт діяльності	Рівні успішного виконання діяльності	Л.М. Мітіна, А.Р. Фонарев та ін.
3	Особистісно-професійний розвиток	Зріла особистість	Самоактуалізація	А.О. Деркач, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова та ін.

Так, А.К. Маркова в якості критерію виокремлення основних етапів становлення професіонала вибрала рівні професіоналізму особистості. Вона виділяє 5 рівнів і 9 етапів:

- 1) допрофесіоналізм, на якому відбувається первинне ознайомлення з професією;
- 2) професіоналізм, який складається з трьох етапів: адаптації до професії; самоактуалізації в професії; вільне володіння професією у формі майстерності;
- 3) суперпрофесіоналізм, який також складається з трьох етапів: вільне володіння професією у формі творчості; опанування низкою суміжних професій; творче самопроекування собі як особистості;
- 4) непрофесіоналізм – виконання праці по професійно деформованим нормам на тлі деформації особистості;
- 5) післяпрофесіоналізм – завершення професійної діяльності [3, с. 56-

57].

У процесі професіоналізації фахівців суттєвим є те, що об'єктом розвитку є суб'єкт діяльності, який у залежності від успішності виконання діяльності проходять чотири стадії професіоналізації – профадаптації, первинної і вторинної професіоналізації, майстерності.

Основними *психологічними показниками професіоналізму фахівця*, які дозволяють йому успішно працювати, є, на нашу думку, такі:

– суб'єктна компетентність як фахівця та представника певного професійного середовища;

– професійна компетентність як представника конкретного виду професійної діяльності;

– фахова компетентність як представника конкретного фаху, тобто спеціалізація в конкретній професії;

– розвиненість особистісних і професійно важливих якостей і рис як фахівця конкретного виду діяльності (наявність об'єктивної Я-концепції як фахівця та професіонала, внутрішньої мотивації професійної діяльності, стійкість, організованість, працездатність, професійна мобільність, відповідальність, професійна та особистісна зрілість, практичне мислення як конкретного фахівця, професійна суб'єктність тощо);

– чітке формулювання професійно важливих цілей професійної діяльності та їх цілеспрямована реалізація;

– володіння сучасними технологіями, методиками та засобами вирішення посадових компетенцій;

– низький рівень залежності в процесі реалізації посадових компетенцій від зовнішніх чинників;

– успішність, продуктивність та ефективність професійної діяльності.

Узагальнення результатів психолого-педагогічних досліджень щодо особливостей професіоналізму фахівця у професійній діяльності дозволяє відмітити *суттєві позитивні зміни, що відбуваються у нього у процесі її набуття*. Зокрема, такі:

– розширення, збагачення та постійне наповнення новим змістом професійної та фахової спрямованості особистості (розширення професійних інтересів і збагачення системи потреб, актуалізація мотивів досягнення успіху в професійній діяльності та розвиток мотивації самореалізації та саморозвитку в ній);

– збагачення професійного та фахового досвіду (розвиток професійної та фахової компетентності, формування нових навичок і вмінь і вдосконалення раніше набутих, оволодіння сучасними методиками, технологіями та засобами вирішення посадових компетенцій);

– розвиток складних спеціальних здібностей і пізнавальних процесів, які необхідні для успішної реалізації посадових компетенцій; насамперед, це розвиток теоретичного і практичного мислення, вдосконалення професійно важливих якостей, що визначаються специфікою професійної діяльності та посадовими компетенціями;

– постійний розвиток особистісної, професійної та психологічної

готовності фахівця до цілеспрямованої професійної діяльності на сучасному ринку праці.

Отже, ці зміни стосуються як особистісної, так і професійної сфер фахівця. У зв'язку з цим ми наголошуємо про **особистісно-професійний розвиток фахівця**, що представляє процес розвитку особистості в професійному середовищі, який орієнтований на повну актуалізацію її духовного, когнітивного, професійного та фахового видів потенціалу як конкретного фахівця у професійній діяльності та на досягнення суттєвих результатів у ній.

Отже, поняття „**професійний розвиток**” щодо особистості фахівця можна охарактеризувати таким чином:

– професійний розвиток – це мета, смисл і цінність професійної культури фахівця як особистості, як конкретного фахівця;

– професійний розвиток – це складний і багатогранний процес, який складається з особистісного, професійного та фахового розвитку, детермінований, як правило, соціальними, професійно-технологічними, віковими, особистісними, провідними індивідуально-психічними, професійно важливими та фаховими якостями та рисами, має відкритий, нерівномірний і гетерохронний характер;

– професійний розвиток – це результат постійного пошуку відповіді щодо сутності протиріч (зовнішні та внутрішньоособистісні), які постійно виникають у професійній діяльності, та намагання фахівця їх вирішити або зняти;

– професійний розвиток – це необхідна умова успішної професійної діяльності фахівця;

– професійний розвиток – це необхідна умова особистісної та професійної самоактуалізації фахівця в професійній і фаховій діяльності;

– персональний професійний розвиток фахівця має свою межу і пов'язаний з подоланням ним певних зовнішніх і внутрішніх психологічних бар'єрів.

Основні висновки, які водночас є перспективними напрямками наших подальших наукових пошуків, такі:

1) суб'єктом професійного розвитку є фахівець, як суб'єкт професійної діяльності, та особистість, як соціальний суб'єкт;

2) зміст, особливості і результативність процесу професійного розвитку фахівця визначають, з одного боку, основні характеристики та вимоги професійної діяльності, а з іншого – особистісні цінності та життєві домагання людини як соціального суб'єкта;

3) у процесі професійного розвитку в фахівця формуються нові складні психічні утворення, які набувають неповторного характеру і складають основу індивідуального стилю його професійної діяльності.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К.А. Акмеологическое понимание субъекта // Основы общей и прикладной акмеологии. – М. : РАГС, 1995. – С. 85-108.

2. *Деркач А.А.* Акмеологические основы развития профессионала : [текст] / А.А. Деркач. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
3. *Завалишина Д.Н.* Практическое мышление: Специфика и проблемы развития : [монография] / Д.Н. Завалишина. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 376 с.
4. *Зеер Э.Ф.* Психология профессий : [учеб. пособие] / Э.Ф. Зеер. – М. : Академический проект; Фонд «Мир», 2006. – 336 с.
5. *Зеер Э.Ф.* Психология профессионального развития: [учеб. пособие] / Э.Ф. Зеер. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 240 с.
6. *Климов Е.А.* Психология профессионала : [текст] / Е.А. Климов. – М. : Институт практической психологии; Воронеж: Изд-во «МОДЭК», 1996. – 400 с.
7. *Маркова А.К.* Психология профессионализма : [текст] / А.К. Маркова. – М. : Педагогика, 1996. – 256 с.
8. *Поваренков Ю.П.* Психология становления профессионала : [учеб. пособие] / Ю.П. Поваренков. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2000. – 98 с.
9. Профессиональная педагогика : [учеб. пособие] / под ред. С.Я. Батышева. – М. : Профессиональное образование, 1997. – 512 с.
10. Психология : [словарь] / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
11. Психология человека от рождения до смерти : [учеб. пособие] / под общ. ред. А.А. Реана. – СПб ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.
12. *Ягупов В.В.* Військова психологія : [підручник] / В.В. Ягупов. – К. : Тандем, 2004. – 656 с.